

1937-Cİ İL REPRESSİYASININ QURBANI BİLAL ƏHMƏD

(teatr və kino xadimi, rejissor, aktyor, yazıçı, mütərcim)

**(ƏHMƏD BİLAL
Mahmud oğlu)**

Azərbaycan teatr sənətinin qədim və zəngin tarixi vardır. Əmək fəaliyyəti ilə bağlı oyunlar və rəqsler, mövsum bayramları, aşiq sənəti, meydan mərasimləri, «Qaravəlli» tipli müxtəlif tamaşa növləri xalq teatrının əsasını müəyyən etmiş, milli teatrın gələcək inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

Azərbaycanda teatr sənətinin kökləri xalqın fəaliyyəti, məişəti, şənlik və toy ənənələri, həmçinin dünyagörüşü ilə bağlıdır. Qədim tarixə malik "Sayaçı", "Novruz", "Gəvsəç" kimi mərasimlərdə xor, rəqs və dialoqla yanaşı, dramatik süjetə, hərəkətə, bəzən isə bədii surətə də rast gəlinir. Azərbaycan xalq teatri realist özəllik daşmış və əməkçi təbəqələrlə bağlı olmuşdur. Azərbaycan professional teatrının təşəkkülündə xalq teatrı əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Azərbaycan teatrının tarixi M.F.Axundovun 1873-cü ilin mart və aprel aylarında Bakıda səhnəyə qoyulan "Lənkəran xanın vəziri" və "Hacı Qara" tamaşalarından başlanır. H.Zərdabının təşəbbüsü, N.Vəzirov və Ə.A-dığzəlovun (Gorani) yaxından iştirakı ilə realni məktəbin şagirdləri tərəfindən göstərilən bu ilk həvəskar tamaşalar milli teatrın yaranması üçün qüdrətli təkan idi.

Qabaqcıl Azərbaycan ziyalıları, sonralar Qori seminariyasını bitirən müəllimlər Şuşa, Naxçıvan və başqa şəhərlərdə teatr tamaşaları düzəldir, eyni zamanda, bu tamaşalarda "aktyor" kimi çıxış edirdilər.

1890-cı illərdən başlayaraq, N.Nərimanovun Azərbaycan teatrının ideyaca sağlam bir yönə inkişaf etməsində, teatrdə səhnə realizmi tələblərinin həyata keçirilməsində böyük xidməti olmuşdur. O, teatra xalqın ictimai şüurunu yüksəltməyin və zamanın qabaqcıl ideyalarını yaymağın mühüm vasitələrindən biri kimi qiymət verir və teatrdan tribuna kimi istifadə edirdi. N.Nərimanov ziyalı gəncləri aktyor

truppasına dəvət edir, eyni zamanda özü də bir çox tamaşalarda baş rolleri oynayırdı. 1896-cı ildə H.Zərdabi Bakıda "Birinci müsəlman dram truppası" adlı ilk professional teatr kollektivini təşkil etdi. 1897-ci ildə Bakıda ilk dəfə "Artistlər ittifaqı" yaradıldı.

1908-ci il yanvarın 12-də (yeni üsulla 25-də) Bakıda ilk milli opera - Ü.Hacibəyovun "Leyli və Məcnun" əsərinin tamaşası ilə Azərbaycan professional musiqili teatrının əsası qoyuldu. Musiqili teatrın yarandığı ilk illərdə onun repertuarını Ü.Hacibəyovun 1908-1913-cü illərdə yaratdığı "Leyli və Məcnun", "Şeyx Sənan", "Rüstəm və Zöhrab", "Şah Abbas və Xurşid Banu", "Əsl və Kərəm" operaları, "Ər və arvad", "O olmasın, bu olsun", "Arşın mal alan" musiqili komediyaları təşkil edirdi. Sonrakı illərdə Azərbaycan musiqili teatrının repertuarı Z.Hacıbəyov ("Aşıq Qərib" operası, "Əlli yaşında cavan", "Evli ikən subay" musiqi komediyaları), M.Maqomayev ("Şah İslmayıl"), M.M.Kazimovski ("Vurhavur" musiqili komedyası), M.C.Əmirov ("Seyfəlmülk" operası) və başqalarının əsərləri ilə zənginləşdi.

1920-ci ildə Azərbaycan Demokratik Cumhuriyyəti xainəsinə bağlılığından sonra Azərbaycan XKS-nin 1920 il 1 iyul tarixli qərarı ilə Birləşmiş Dövlət Teatrı yaradıldı. Burada Bakıda fəaliyyət göstərən bütün truppalar və həvəskar aktyorlar birləşdi. Azərbaycanın dram-kino sənətinin inkişaf tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərdən biri də Bilal Əhməd Kərbəlayı Mahmud oğludur. O, 1884-cü ildə Bakının Pirşağı kəndində həkim ailəsində dünyaya göz açıb.

Kərbəlayı Mahmud bəy mömin bir adam olmaqla yanaşı öz peşəsinin də mahir biliçisiydi. Bakı kəndlərində xüsusi hörmət-izzəti vardi. Həyat yoldaşı Çəşmi xanım Molla Əzim qızı adlı-sanlı "Məmməd Səfi" nəslindəndi, səkkiz uşaq tərbiyə edib araya-ərsəyə gətirmişdi. Hələ kiçik yaşlarından dərin ağlı, zəkası ilə qardaş bacılarından fərqlənən Bilal atası mollaxanaya qoyur. Burada, o, Qurani oxuyub başa çıxır, ərəb-fars dilərini mükəmməl öyrənir. Bununla kifayətlənməyən Bilal sonra Bakı gimnaziyasına qəbul olunur və 1907-ci ildə oranı fərqlənmə ilə bitirir.

Gimnaziyada oxuduğu illərdə o, dramaturgiyaya həvəs göstərir, ümumiyyətlə səhnə sənətinə onda xüsusi məhəbbət yaranır. Cox keçmir ki, Bilal rus və alman dillərini mükəmməl öyrənir. Lakin böyük ailənin ehtiyacları onun da ciyinlərinə yüklenir. İsləməyə məcbur olur. Orucov qardaşlarının mətbəəsində işə girir. Mürəttib ixtisasına yiyələnir. Süleyman Məlikov, Qulam Məmmədli, Haciməmməd Qafqazlı, Ağabəy Mahmudov və başqaları o vaxt Əhməd Bilalla birləkde "Kaspi" mətbəəsində işləmişlər.

Dramaturgiyaya olan böyük həvəsi, aktyorluğa meyli, işdən ayrılm

mamaq şərtilə onu özfəaliyyət dram dərnəyinə gətirib çıxarmalıydı. Hüsnəxətti gözəl olan Bilal Əhməd dram əsərlərinin üzünü köçürür, suflyorluq, artistlik edir. Azərbaycanda Sovet Hakimiyəti qurulduğandan sonra, Bilal Əhməd Azərbaycan hökuməti tərəfindən Leningrad-Sankt-Peterburq) İncəsənət İnstitutuna oxumağa göndərilir.

Leningradda səhnə sənətinin incəliklərinə yiyələnir. Stanislavski-Nemiroviç-Dançeko məktəbindən bəhrələnir. O, Leningradda Mariya Vasil'yevna adlı bir ziyanlı qadınla ailə həyatı qurur.

1924-cü ildə Bakıya qayıdan Əhməd Bilal türk işçi teatrına işə girir. Bu həmin dövr idi ki, "Satiraqıt" teatrının əvəzinə "Türk işçi teatri" yaradılmışdı. Bilal Əhməd bu teatrda əvvəlcə artist, sonralar ədəbi hissə müdürü olur, ən nəhayət, teatrın direktoru vəzifəsinə qədər yüksəlir.

Bellidir ki, 1933-cü ildə "Türk işçi teatri" xüsusilə qərarla Gəncəyə köçürüldü. Lakin Bilal Əhmədi isə bacarıqlı bir teatr təşkilatçısı kimi Şəkiyə-dram teatrını yaratmağa göndərdilər. Sonra, yəni 1933-cü ildə yenə də Bakıya qayıdır. Bu dəfə Bilal Əhməd Azərbaycan Dram teatrına baş rejissor və direktor təyin edilir. Onun sənət dostları Murad Məradov, Mirmahmud Kazimovski, Rüstəm Kazimov və başqaları söyləyirdilər ki, Əhməd Bilal sakit, mülayim təbiətli, heç kəsi özündən rəncidə salmayan, ziyanlı bir şəxs idi. Ona rast gələndə mütləq salamı birinci o verərdi. Kollektivdə nüfuzu böyük idi.

Bilal Əhməd geniş savada malik, hərtərəfli şəxsiyyət olub. Bir tərəfdən o, Qoqolu, Çexovu, Qriboyedovu və başqalarının əsərlərini Azərbaycan dilinə çevirir, digər tərəfdən xırda hekayələr, oşerkələr yazıb mətbuatda çap etdirirdi. Sözsüz ki, onu da demək vacibdir ki, Bilal Əhməd Azərbaycan kinosunun yaradıcılarından biri olubdur.

Abbas Mirzə Şərifzadənin rejissorluğu ilə 1925-ci ildə çəkilmiş "Bismillah" filmində o, aparıcı rollardan biri olan Əhməd rolunda çəkildi.

Teatrda və kinoda xidmətləri nəzərə alınaraq Ə. Bilal o dövr üçün yüksək ad sayılan "Əmək qəhrəmanı" (indiki əməkdər artist) adına layiq görülür. Lakin 1937-38-ci illərin qara yeli onun da başının üstündə yan keçmədi.

1937-ci ildə ona pantürkist damgası vuraraq həbs edilib. NKBD-nin zirzəmisinə atdırılar. Heş bir ittiham bildirilmədi. Məşəqqətlər içinde keşən doqquz ay onun iradəsini sindirə bilmədi. Əhməd Bilal heç kimin üzünə durmadı. Əlacsız qalib onu həbsxanadan buraxdırılar. Lakin əzablı günler səhhətini pozmuş onu əsəb xəstəsinə döndərmişdi. O, varlığı qədər sevdiyi sənətdən uzaqlaşmağı özünə rəva bilir, hətta Bakı asfalt-beton zavodunun kadrlar şobəsində işə girir. Ancaq, sən saydığını söylərək, ona qarşı qarşıya gələrək, "Quran-Pri" məsələsində işləmişlər.

nin pantürkist kimi daimi nəzarətində imiş, onu həbs etmək üçün bəhanə gəzirilmiş. Onunsa bundan xəbəri yox idi. Dündür, keç kiminə görüşmür, çox qapalı bir həyat sürvərədi. əsəbləri də tarıma çəkilmişdi.

Günlərin bir günü isə zavodda guya çörək kartóckalarının uçotunu düz aparmadığına görə ermənilər tərəfindən boynuna şər atırlaşır, onu 10 il həbs cəzasına məhkum edirlər və bu gözəl insan, bacarıqlı aktyor, rejissor, tərcüməçi, publisist yazıçı, təşkilatçı olan Bilal Əhməd 1944-cü ildə Gəncə həbsxanasında ciyər xətəliyindən vəfat edir.

Bəs biz belə şəxsiyyətin üzə çıxmartmaq, tanıtmaq, adını əbədiləşdirmək üçün neyləmişik? Demək olar ki, heç nə. Məgər Əhməd Bilalın yaşadığı Şamil Əlibəyov küçəsindəki 41 nömrəli evin divarına xatirə lövhəsi vurmaq belə çətin işdir, ya bəlkə onun adına küçə qoymaq küləli xərc istəyir? Bize elə gelir ki, Mədəniyyət nazirliyinin, Bakı İcra Həkimiyətinin rəhbər işçiləri bu işə biganə qalmazlar. Hətta orası da maraqlıdır ki, Azərbaycan Dran teatrının salnaməsində Əhməd Bilalın adı heç yerli-dibli çəkilmir.

Bilal Əhmədin yeganə övladı-qızı Gülxanım vaxtı ilə Cənubi Osetiya da Sxinvalidə yaşayır. Uzun müddət orada məktəb direktoru işləyib, təqaüdə çıxbı və haqq dərgahına qovuşub.

Bilal Əhmədin qardaşı Sultan Əhmədin oğlu- Böyük Vətən müharibə əllili,mühərribə və əmək qəhrəmanı Mikayıl Mahmudun övladları hal-hazırda Azərbaycanda elmi,ədəbi və ictimai mühitdə tanınmış şəxsiyyətlərdir: böyük oğlu Əhməd Əhməd ixtiraçı-fizik alim,ortancı oğlu Möhsün Əhməd yazıçı, dramaturq,kiçik oğlu Vüqar Əhməd filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, şairdir. Qardaşı nəvəsi Almaxanım Əhmədli Vüqar qızı AZ TV-nin solisti, VI Müğam müsabiqəsinin qalibi, "Qran-Pri" mükafacısıdır.

Bilal Əhmədin ədəbi irsi Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində mühafizə olunur.

**Dilbər RZAYEVA,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat Institutunun
Mətbuat tarixi və
publisistika şöbəsi, elmi işçisi**